

FALSAFIY VA SOSIOLOGIK TADQIQOTLARDA MIGRATSIYA TUSHUNCHASINING ILMIY-NAZARIY TAHLILI

Paxriddinov Umidjon Mo'minovich

FarDU tadqiqotchisi

E-mail: umidjonaka6073@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15732807>

Annotatsiya: Ushbu maqolada falsafiy va sotsiologik nuqtai nazardan migratsiya tushunchasi ilmiy-nazariy tahlil etiladi. Migratsiya, insonlarning bir joydan boshqa joyga ko'chishi jarayoni sifatida, turli ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy omillar bilan bog'liq holda o'rganiladi. Tadqiqotda avvalo, migratsiyaning falsafiy asoslari, uning insoniyat tarixidagi o'rni va ahamiyati ko'rib chiqiladi. Keyinchalik, sotsiologik jihatdan migratsiyaning ijtimoiy tuzilmalarga, identitetga va madaniyatlararo munosabatlarga ta'siri tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: sotsiologiya, global kapitalizm, markaz-periferiya, strukturalizm va tarixiy-struktur, bixevioristik (muomala) nazariyalar

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ МИГРАЦИИ В ФИЛОСОФСКИХ И СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Пахриддинов Умиджон Муминович

Исследователь ФерГУ

E-mail: umidjonaka6073@gmail.com

Аннотация: В данной статье будет проведен научно-теоретический анализ понятия миграции с философской и социологической точек зрения. Миграция как процесс перемещения людей из одного места в другое изучается в связи с различными социальными, экономическими и культурными факторами. В исследовании прежде всего рассматриваются философские основы миграции, ее место и значение в истории человечества. Затем социологически анализируется влияние миграции на социальные структуры, идентичность и межкультурные отношения.

Ключевые слова: социология, глобальный капитализм, центр-периферия, структурализм и историко-структурные, бихевиористские (поведенческие) теории

SCIENTIFIC AND THEORETICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF MIGRATION IN PHILOSOPHICAL AND SOCIOLOGICAL RESEARCH

Paxriddinov Umidjon Mominovich

The researcher of FerSU

E-mail: umidjonaka6073@gmail.com

Abstract: This article will provide a scientific and theoretical analysis of the concept of migration from a philosophical and sociological point of view. Migration as a process of people moving from one place to another is studied in connection with various social, economic and cultural factors. The study primarily examines the philosophical foundations of migration, its place and significance in the history of mankind. Then, the impact of migration on social structures, identity, and intercultural relations is sociologically analyzed.

Keywords: sociology, global capitalism, center-periphery, structuralism and historical-structural, behavioral (behavioral) theories

KIRISH

Migratsiya tushunchasi o'zining ijtimoiy-falsafiy mohiyatiga ko'ra inson va jamiyat munosabatlarini ifodalaydigan fundamental kategoriyalardan biri hisoblanadi. Falsafa va sotsiologiya fanlarida bu tushunchaga turli yondashuvlar mavjud bo'lib, ularning har biri migratsiya hodisasining muayyan jihatlarini ochib berishga harakat qiladi.

Migratsiya - insoniyat tarixi davomida doimiy tarzda kuzatilib kelinayotgan keng qamrovli ijtimoiy hodisadir. U odatda insonlarning o'z doimiy yashash joyini tark etib, boshqa hududlarga vaqtincha yoki doimiy ko'chib o'tishini anglatadi. "Migratsiya" atamasi lotincha *migratio* (ko'chish, bir joydan boshqa joyga ko'chib yurish) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, fanlararo muhitda turlicha talqin etiladi [1. b. 420]. Jumladan, Xalqaro migratsiya tashkiloti (IOM) migrant tushunchasiga shunday ta'rif beradi: "shaxs o'zining odatiy yashash joyidan boshqa joyga (xususan, davlat ichida yoki davlatlar o'rtasida) harakatlansa, u migrant hisoblanadi" [2. b. 298]. Ushbu tushuncha doirasida ichki va tashqi (xalqaro) migratsiya, ixtiyoriy va majburiy migratsiya, doimiy va mavsumiy migratsiya kabi turli ko'rinishlar ajratiladi.

Migratsiyani o'rganishning nazariy asoslari turli fanlarga tayanadi. Sotsiologiya, demografiya, iqtisod va antropologiya, ijtimoiy falsafa kabi sohalar migratsiya jarayonlarini o'ziga xos usul va nazariyalar orqali tahlil qiladi. Ilmiy adabiyotlarda migratsiya nazariyalari xilma-xil bo'lib, ularni shartli ravishda fazovaviy, iqtisodiy, psixologik (huhudiy) va ijtimoiy nazariy yo'nalishlarga ajratish mumkin. Masalan, iqtisodiy nazariyalar migratsiyani mehnat bozoridagi talab va taklif farqlari (maoshlar farqlari) bilan bog'lasa, ijtimoiy nazariyalar esa oilaviy aloqalar, tarmoqlar va madaniy omillarni ta'kidlaydi [3. b. 298]. Shu bilan birga, "itarilish-tortilishi" modeli kabi tushunchalar migratsiyaning turtki va to'siqlarini tavsiflaydi, tarixiy-struktur yondoshuvlar esa global kapitalizm va markaz-periferiya munosabatlari migratsiyaga ta'sir qilishini ta'kidlaydi [4. b. 47-57]. Migratsiyaning ko'p qirraliligi shuni ko'rsatadiki, uni bitta nazariya yordamida to'liq tushuntirib bo'lmaydi - insonlarning ko'chishi iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va siyosiy omillar o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot ishlarida migratsiya tushunchasi ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan atroflicha yoritiladi. Avvalo, migratsiyaning ilmiy ta'rifi va nazariy asoslari keltirilib, ushbu fenomenning mazmuni ochib beriladi. So'ng, migratsiya tarixiga nazar tashlanib, ilmiy tadqiqotlarda uni o'rganish evolyusiyasi bayon etiladi. Shuningdek, migratsiyaga nisbatan turli **falsafiy yondoshuvlar** (ontologiya, antropologiya, etika, global falsafa va boshqalar) hamda **sotsiologik yondoshuvlar** (strukturalizm, funksionalizm, marksizm, postmodernizm va h.k.) tahlil etiladi. Migratsiyaning jamiyatga olib keladigan ta'sirlari, xususan, uning ijtimoiy oqibatlarini, madaniy o'zgarishlar va shaxsiy hamda jamoaviy identiklikka ta'siri ko'rib chiqiladi. Tadqiqot turli olimlarning qarashlari - xususan, Maks Veber, Emil Dyurkgeym, Entoni Giddens, Semyuel Xantington, Zigmunt Bauman, Islom Karimov va boshqalarning fikr-mulohazalari - bilan boyitilgan. Nihoyat, O'zbekiston va jahon kontekstida migratsiya jarayonlari misolida yuqoridagi nazariy nuqtai nazarlar asosida tahliliy xulosalar chiqariladi.

Migratsiya tushunchasi insonlarning geografik makondagi harakatiga doir keng qamrovli atamadir. Uni odatda insonning bir joydan boshqa joyga ko'chishi, o'zga hududda ma'lum muddat yoki doimiy yashashi deb tushunishadi. Migratsiya ikki asosiy ko'rinishga ega: **ichki migratsiya** - davlat ichidagi ko'chish (masalan, qishloqdan shaharga ko'chish), va **xalqaro migratsiya** - davlat chegaralarini kesib o'tish orqali amalga oshadigan ko'chish. Shuningdek, uning majburiy (masalan, qochqinlik yoki deportatsiya natijasida) va ixtiyoriy (masalan, ishlash yoki ta'lim olish

maqsadida) shakllari mavjud. IOMning ta'rifiga ko'ra, har qanday shaxs o'z odatiy yashash joyidan tashqariga harakatlansa - xoh mamlakat ichida, xoh xalqaro miqyosda - u migrant sifatida qaraladi [5. b. 184]. Demak, migratsiya tushunchasi anchayin keng bo'lib, doimiy yoki vaqtinchalik, qonuniy yoki norasmiy, mehnat migratsiyasi yoki ilm-ma'rifiy migratsiya kabi holatlarni o'z ichiga oladi.

Migratsiya nazariy asoslari juda boy va xilma-xildir. Ilk nazariy konsepsiyalardan boshlab olimlar migratsiyaga muayyan qonuniyatlar bo'yicha qaraydi. Masalan, ingliz olimi **E.G.Ravensteyn** 1885 va 1889-yillarda Buyuk Britaniya va bir qator Yevropa mamlakatlari ma'lumotlariga tayangan holda "migratsiya qonunlari"ni taklif etgan edi. U o'z ma'ruzalarida migratsiyaning yettita qonunini ilgari surdi va asosan iqtisodiy omillar ustuvorligini ta'kidladi [6.]. Ravensteynning bu ishlari vaqt sinovidan o'tib, zamonaviy migratsiya nazariyalariga poydevor bo'lib xizmat qildi - hozirgi kunda ham har qanday migratsiya nazariyasi shu ibtidoiy qonunlardan boshlanadi, deb hisoblanadi. Ravensteyndan so'ng, **Everett Li** tomonidan taklif etilgan "turtki va tortish" nazariyasi migratsiyaning push (itaradigan) va pul (tortadigan) omillarini ajratib berdi. Unga ko'ra, har qanday insonning ko'chish qarori manzilning o'zidagi omillar, boradigan joydagi jihatlari, yo'ldagi to'siqlar va shaxsiy xususiyatlariga bog'liq bo'ladi. Shu tariqa Li migratsiyani tushuntirishda ham iqtisodiy, ham ijtimoiy-psixologik omillarni qamrab oldi [7. b. 47-57].

NATIJA VA MUHOKAMA

Bugungi kunga kelib migratsiyani izohlovchi turli nazariy maktablar shakllangan. Jumladan, iqtisodchilar migratsiyaga **neoklassik nazariya** orqali yondoshib, insonlar daromadlarni maksimallashtirish uchun kambag'al hududlardan boy hududlarga ko'chadi, deb tushuntiradilar. "Yangi iqtisodiy nazariya" esa migratsiyani yakka shaxs emas, balki oilaviy farovonlikni oshirish strategiyasi sifatida ko'radi [8. b. 320]. **Strukturalizm va tarixiy-struktur** nazariyalar (neomarksist yo'nalish) migratsiyaning asl sabablarini global kapitalistik tizimdagi nomutanosibliklardan izlaydi - ya'ni markaz (rivojlangan davlatlar) va periferiya (qoloq davlatlar) o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy tarkibiy nisbatlarni migratsiyaning asosiy omili deb biluvchi yondashuvdir [9. b. 268]. Bu qarashga muvofiq, kapitalistik dunyo tizimi periferiyada ishsizlik va kambag'allikni keltirib chiqaradi, mehnat resurslarini "chuqur"dan "yuqori"ga tortadi, natijada migratsiya global iqtisodiy tizimni mustahkamlaydi va hatto nomutanosibliklarni qayta to'qaytirib boraveradi. **Bixevioristik (muomala) nazariyalar** esa shaxslarning migratsiya qarorini qabul qilish jarayoniga e'tibor qaratadi - masalan, migrantning shaxsiy intilishlari, irodasi va ma'lumotlanish darajasi qay darajada qarorga ta'sir qilishi o'rganiladi [10. b. 15-31]. **Ijtimoiy tarmoq nazariyasi** migrantlar o'rtasidagi oilaviy-tanish-bilish aloqalari migratsiyani yengillashtirishi va "muhojirlik tarmoqlari" vujudga keltirishini ta'kidlaydi [11. b. 30].

XULOSA

Tadqiq qilingan masala yuzasidan quydagi ilmiy-nazariy xulosalarni keltiramiz:

Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, migratsiya - bularning barchasini qamrab oluvchi murakkab hodisa. Zamonaviy tadqiqotchilar yagona universal migratsiya nazariyasini yaratish qiyin, hatto imkoni yo'q deb hisoblashadi. Bunga migratsiyaning har xil joy va zamonlarda turfa ko'rinishlari olishi sababdir. Demak, migratsiya tushunchasini to'la anglash uchun turli nazariy yondashuvlarni yanada integrativ tarzda qo'llash talab etiladi - faqat iqtisodiy yoki faqat madaniy tushuntirishning o'zi kifoya qilmaydi. Shu sababli, keyingi bo'limlarda migratsiyani falsafiy hamda sotsiologik nuqtai nazardan har tomonlama tahlil qilishga o'tamiz.

Ushbu maqolada migratsiya tushunchasi falsafiy va sotsiologik nuqtai nazardan chuqur tahlil qilindi. Migratsiya jarayoni insoniyat tarixida muhim rol o'ynab kelgan bo'lib, u nafaqat iqtisodiy

va ijtimoiy omillar bilan, balki madaniy va falsafiy jihatlar bilan ham bog'liqdir. Falsafiy yondashuvlar orqali migratsiyaning inson erkinligi, identitet va o'z-o'zini anglashdagi ahamiyati ko'rsatildi.

Sotsiologik nuqtai nazardan esa, migratsiya jarayonining ijtimoiy tuzilmalarga, madaniyatlararo munosabatlarga va jamoatchilik fikriga ta'siri tahlil etildi. Zamonaviy globalizatsiya sharoitida migratsiya tendensiyalari o'zgarib borayotgani va bu jarayonning ijtimoiy siyosatga ta'siri muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlandi.

Shuningdek, migratsiya inson huquqlari va erkinliklari bilan bog'liq masalalarni ko'taradi, bu esa tadqiqotning dolzarbligini oshiradi. Umuman olganda, ushbu maqola migratsiya tushunchasini yanada chuqurroq tushunishga yordam beruvchi ilmiy-nazariy asoslarni taqdim etdi va kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi istiqbollarni ochdi.

ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. (5 жилдлик.) - Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2006. - 3-жилд. - Б. 420.
2. <https://weblog.iom.int/who-migrant>
3. **Stephen Castles & Mark J.Miller.** The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World (4th edition). - London: Palgrave Macmillan, **2009.** - P. **298.**;
4. Hein de Haas. A theory of migration: the aspirations–capabilities framework. Comparative Migration Studies, 2021. 9(1), Article 8. / <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00210-4>; Everett S.Lee. “A Theory of Migration”. Demography, 1966. 3(1), - P. 47-57.
5. International Organization for Migration. Glossary on Migration. International Migration Law No. 34, 2019. - P. 184.
6. <https://www.jstor.org/stable/2979181>
7. Everett S.Lee A Theory of Migration. Demography, 3(1), 1966. - P. 47-57. / DOI: [10.2307/2060063](https://doi.org/10.2307/2060063)
8. Ш.Шодмонов Иқтисодиёт назарияси. - Тошкент: Таълим нашриёти, 2024. - Б. 320.
9. **S.Amin.** Imperialism and Unequal Development. - New York: Monthly Review Press, 2024. - P. 268.
10. **M.Czaika, J.Bijak & T.Prike.** Migration Decision-Making and Its Key Dimensions. // The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 2021. 697(1), - P. 15-31. / DOI: 10.1177/00027162211052233
11. H.Sha. Migrant Networks as Social Capital: The Social Infrastructure of Migration. - MIDEQ Working Paper, November 2021. Coventry: Migration for Development and Equality (MIDEQ). 2021. - P. 30.